

FAPTE ȘI ACTE

IONEL NARIȚA

Numim *fapt* înțelesul unei propoziții elementare cu sintaxa $e = „a \text{ este } f”$, unde „a” este un nume, iar „f” este un termen¹. Prin intermediul numelor, circumscriem *obiecte*, entități obiective, care există în spațiu, astfel încât, fiecărui nume îi corespunde un singur obiect, numit *denotatul* sau *extensiunea* numelui. Denotatul unui nume este unic, obiectiv și constant, adică, un nume are același denotat în orice context. Indiferent dacă este adevărată afirmația „a este f” sau negația „a nu este f”, numele a are același denotat. Dar, în orice context, una dintre cele două propoziții este adevărată, prin urmare, în orice context, denotatul numelui a rămâne același.

Expresia „f” este un termen care are ca înțeles o *proprietate* sau un ansamblu de proprietăți care constituie *sensul* sau *intensiunea* termenului. Sensul unui termen este, la rândul lui, unic, subiectiv și constant. Dacă sensul ar fi obiectiv, atunci ar fi un obiect, respectiv, nu s-ar deosebi de denotatul numelui, dar termenii sunt distincți față de nume deoarece au altă sintaxă, prin urmare, înțelesul lor trebuie să fie altul decât al numelor.

Prin intermediul propoziției e presupunem că obiectul a are proprietatea f sau, ceea ce este același lucru, că numele „a” are intensiunea (sensul) f . Prin urmare, numele se caracterizează și prin sens care este pus în evidență cu ajutorul propozițiilor elementare de felul celei de mai sus. Putem spune că, printr-o propoziție elementară cum este e , *analizăm* sensul numelui a . Dar, sensul unui nume nu reprezintă înțelesul său, nu utilizăm un nume pentru a surprinde un sens și, totodată, sensul este dinamic, se modifică de la un context la altul. Dacă revenim la exemplul de mai sus, în orice context este adevărată e sau negației ei, e^* , prin urmare, în unele contexte sensul numelui a este analizat prin termenul f , în altele prin negativul său f^* , dar nu se poate ca un termen și negativul său să aibă același sens, fiind contrari.

În același fel, un termen se caracterizează prin extensiune, sau *clasă*, alcătuită din toate obiectele care satisfac sensul termenului într-un anumit context. Extensiunea unui termen este, la fel ca sensul numelui, un parametru dinamic, se schimbă odată cu acele contexte care se realizează. Într-adevăr, odată ce sensul unui nume este dinamic, înseamnă că denotatul acestuia intră în clase diferite pentru contexte diferite, prin urmare, clasele corespunzătoare termenilor sunt mereu altele.

Cum am văzut, printr-o propoziție elementară, presupunem că un fapt *are loc* sau *se petrece*². Pe de altă parte, presupunerea unei propoziții elementare este că denotatul numelui „a” are proprietatea corespunzătoare termenului „f”. Urmează că, un

¹ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, București, Edit. Humanitas, 1991, p. 37.

² *Idem*.

fapt constă în aceea că *un obiect are (satisface) o anumită proprietate*. Ținând seama de parametrii numelui și termenului care intervin într-o propoziție elementară, același fapt reprezintă următoarele relații:

- a) obiectul a are proprietatea f ;
- b) obiectul a aparține clasei f ;
- c) sensul termenului f este inclus în sensul numelui a .

De exemplu, să ne oprim la propoziția „Iuri Gagarin este cosmonaut”. Acestei propoziții îi corespunde faptul:

- a) obiectul *Iuri Gagarin* are proprietatea de a fi cosmonaut;
- b) obiectul *Iuri Gagarin* aparține clasei cosmonauților;
- c) sensul termenului „cosmonaut” este inclus în sensul numelui „Iuri Gagarin”.

De bună seamă, Gagarin nu a fost tot timpul cosmonaut, de pildă, când era copil, deși era același obiect. Prin urmare, proprietățile pe care le au obiectele se modifică, deși obiectul rămâne același, ca atare, sensul numelui „Iuri Gagarin” este mereu altul și, totodată, clasa termenului „cosmonaut” nu este constantă. De exemplu, înainte de Iuri Gagarin, extensiunea termenului „cosmonaut” era vidă, după zborul lui Iuri Gagarin în spațiul cosmic, devine elementară, pentru ca, astăzi, să conțină numeroase elemente.

După cum se schimbă sensul numelui sau extensiunea termenului, un fapt poate să aibă loc sau nu. Dacă faptul corespunzător unei propoziții elementare are loc, spunem că propoziția respectivă este *adevărată*, iar în contextele în care faptul nu are loc, propoziția este *falsă*. Într-un context sunt doar fapte compatibile unele cu altele, cu alte cuvinte, orice mulțime completă de fapte compatibile între ele reprezintă un context. Toate faptele care au loc la un moment dat reprezintă o asemenea mulțime, prin urmare, într-un anumit moment, are loc un context și numai unul, iar valorile de adevăr ale propozițiilor sunt relative la context. Deoarece faptele conțin, pe lângă obiecte, intensiuni, înseamnă că au o componentă subiectivă. De aceea, pe lângă timp, contextele care se realizează depind și de subiectivitatea observatorului, în ultimă instanță, contextele realizate sunt elemente ale produsului cartezian $O \times T$, unde O reprezintă clasa tuturor observatorilor, iar T este axa timpului; prin urmare, contextele care se realizează sunt, de fapt, stări ale observatorului. *Lumea*, ca ansamblu al contextelor realizate, cuprinde, la rândul ei, mulțimea stărilor prin care trec observatorii și care, cum am văzut, trebuie să fie compatibile între ele³.

Într-un context în care faptul fa nu are loc, propoziția „ a este f ” este falsă, iar propoziția „ a este *non- f* ” este adevărată. Pe lângă forma pozitivă a termenului f trebuie admisă și forma lui negativă, f^* . Pornind de la faptul fa putem construi prin *comparație*, termenul „ f ca a ”, care surprinde sensul termenului f în cazul obiectului a . Expresia „ f ca a ” este un termen cu un sens mai bogat decât f , adică, supraordinat lui f . Dacă „ b este f ca a ” atunci și invers, „ a este f ca b ” și dacă c este f atît ca a cît și ca b atunci are loc, de asemenea, a este f ca b . Urmează că, sensului construit prin comparație „ f ca a ” îi corespunde o extensiune, respectiv, „ f ca a ” este un termen.

³ *Idem.*

Doi termeni construiți prin comparație supraordinați lui f , să spunem, „ f ca a ” și „ f ca b ” sunt fie sinonimi, fie contrari. Să presupunem despre cei doi termeni că nu sunt contrari, prin urmare, trebuie să existe c astfel încât „ c este f ca a ” și „ c este f ca b ”. Potrivit celor de mai sus, în acest caz, „ a este f ca b ” și „ b este f ca a ”, adică, avem de-a face cu termeni sinonimi. Tragem concluzia că, dacă doi termeni de acest fel nu sunt sinonimi, nu se poate ca extensiunile lor să aibă elemente comune, respectiv, trebuie să fie contrari.

Termenii de forma „ f ca x ” sunt complementari deoarece, oricare ar fi x are loc cel puțin tautologia „ x este f ca x ”. Prin urmare, orice obiect aparține extensiunii unui singur termen „ f ca x ” sau negației termenului f . Am obținut că termenii „ f ca x ”, împreună cu termenul f^* alcătuiesc o *scală*, unde f este termenul *generic*, iar f^* este originea. Dacă indexăm termenii „ f ca x ” după un criteriu oarecare, obținând f_1, f_2, \dots, f_n , atunci f este compusa sumativă a termenilor f_i , iar f^* este compusa conjunctă a negativilor acestora:

$$\begin{aligned} f &= f_1 \vee f_2 \vee \dots \vee f_n. \\ f^* &= f_1^* \& f_2^* \& \dots \& f_n^*. \end{aligned} \quad (1)$$

Dacă ne oprim la contextele care se realizează pentru un observator, acestea sunt funcție de timp, la fiecare moment se realizează un context și numai unul. Pe de altă parte, pentru un context dat, un obiect a satisface o proprietate și numai una dintre proprietățile unei scale, $f = (f^*, f_1, f_2, \dots, f_n)$. Prin urmare, dacă ne raportăm la un observator și la un obiect determinate, faptele constau în aceea că unul dintre elementele scalei f se realizează. Faptul (f_i, t) înseamnă că, la momentul t se realizează proprietatea f_i , respectiv, la momentul t , pentru observatorul o , are loc $f_i a$.

Presupunem că, la două momente diferite, au loc faptele (f_1, t_1) și (f_2, t_2) . În acest caz, spunem că a avut loc *schimbarea* $(f_1, f_2)(t_1, t_2)^4$. De exemplu, dacă acum un an X avea 70 kg greutate, iar în prezent are 80 kg greutate, atunci s-a petrecut schimbarea: „De anul trecut până acum, greutatea lui X s-a modificat de la 70 la 80 de kilograme”. Constatăm că schimbările sunt, la rândul lor, fapte care pot să aibă loc sau nu. Urmează că, pentru a generaliza, faptele trebuie să fie elemente ale produsului cartezian $F^2 \times T^2$, unde F este o scală de proprietăți, iar T este timpul.

Ținând seama de acest rezultat, sunt posibile următoarele categorii de fapte și numai acestea:

$$\begin{aligned} &(f, f)(t, t); \\ &(f_1, f_2)(t_1, t_2), t_1 < t_2 \text{ și } f_1 \text{ este contrar față de } f_2; \\ &(f, f)(t_1, t_2), t_1 < t_2; \\ &(f_1, f_2)(t, t), f_1 \text{ este contrar față de } f_2^5. \end{aligned} \quad (2)$$

⁴ Cornel Popa, *Teoria acțiunii și logica formală*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 22.

⁵ Georg Henrik von Wright, *Normă și acțiune*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 59.

Relația F^2 o citim „în loc de”, respectiv, perechea de proprietăți (f_1, f_2) înseamnă „ f_2 are loc în loc de f_1 ”. Faptele din prima categorie, $(f, f)(t, t)$, sunt faptele despre care am vorbit, de forma $(f, t)a$, sau „ a este f la momentul t ”:

$$(f, f)(t, t)a \equiv „a \text{ este } f \text{ în loc de } f \text{ la } t” \equiv „a \text{ este } f \text{ la } t” \equiv (f, t)a. \quad (3)$$

Aceste fapte au loc în mod natural, firesc; de aceea, le numim *fapte naturale*. Ele reprezintă cursul natural al evenimentelor. Orice obiect trebuie să se afle, la un moment dat, într-o anumită stare, să aibă anumite proprietăți, respectiv, din fiecare scală, satisface o proprietate și numai una. Aceste stări reprezintă natura, ele se succed în timp în mod determinat, conform *legilor naturii*⁶.

Un fapt natural se petrece numai dacă este compatibil cu faptele care deja au avut loc. Dacă admitem că faptele care au avut loc până la un moment dat reprezintă *istoria lumii*⁷ la acel moment, H , atunci, în cazul în care un fapt, p , are loc la momentul t , rezultă:

$$(H(t) \circ p(t)) \equiv M(t)p, p \text{ este posibil la momentul } t. \quad (4)$$

Folosindu-ne de relația $Np \equiv M^*p^*$, obținem condiția pentru ca un fapt să fie necesar la momentul t :

$$N(t)p \equiv M^*(t)p^*; \quad (5)$$

$N(t)p \equiv (H(t)p \circ p^*(t))^* \equiv (H(t)p \mid - p(t))$, un fapt este necesar la momentul t dacă este consecință a istoriei lumii la acel moment.

Faptul $(f_1, f_2)(t_1, t_2)$ reprezintă, după cum am văzut, o *schimbare*⁸. Dacă la momentul t_1 are loc faptul f_1 iar la momentul t_2 se petrece faptul f_2 , înseamnă că, de la t_1 la t_2 , lumea s-a schimbat. Schimbările se compun cu faptele naturale, rezultând alte fapte: $(f_1, f_1)(t_1, t_1) \circ (f_1, f_2)(t_1, t_2) = (f_2, f_2)(t_2, t_2)$, sau se compun cu alte schimbări când obținem schimbări⁹. Pe de altă parte, faptul $(f, f)(t_1, t_2)$ este o *conservare*, starea obiectului a relativ la scala f nu s-a schimbat sau, ceea ce este sinonim, s-a conservat, de la momentul t_1 la momentul t_2 .

Ultima categorie de fapte care pot exista are sintaxa $(f_1, f_2)(t, t)$, respectiv, „La momentul t , f_2 are loc în loc de f_1 ”, unde f_2 și f_1 , aparținând aceleiași scale, sunt contrare¹⁰. Aceste fapte nu pot fi naturale, nu se pot petrece în virtutea legilor naturii, ci, în locul lui f_1 care este natural, are loc faptul contrar f_2 . Cele două intensiuni contrare nu pot avea loc la același moment deoarece s-ar încălca legile

⁶ Tadeusz Kotarbinski, *Tratat despre lucrul bine făcut*, București, Edit. Politică, 1976, p. 43.

⁷ Krister Segerberg, „Towards an Exact Philosophy of Action”, *Topoi*, 3, 1984, p. 79.

⁸ Georg Henrik von Wright, *op. cit.*, p. 45.

⁹ Tadeusz Kotarbinski, *op. cit.*, p. 44.

¹⁰ Georg Henrik von Wright, *op. cit.*, p. 53.

logicii, ori legile naturale nu pot fi în afara logicii¹¹. Constatăm deosebirea dintre o schimbare naturală $(f_1, f_2)(t_1, t_2)$ și faptul $(f_1, f_2)(t, t)$. În primul caz, au loc ambele intensiuni, respectiv, f_2 are loc în locul lui f_1 , dar la momente diferite, așa încât, ambele au loc. În a doua situație, nu se poate ca ambele să aibă loc ci numai f_2 , în ciuda faptului că, în chip natural, ar fi trebuit să aibă loc f_1 .

Asemenea fapte, unde se petrece ceva neașteptat, nenatural, le numim *acte*¹². Un act¹³ nu are loc în conformitate cu evoluția naturală a lumii, ci reprezintă o deviere¹⁴ de la această evoluție, spunem că actele au loc *intențional*, nu natural,¹⁵ în spatele unui act se află o intenție¹⁶.

Actele¹⁷ nu sunt necesare, respectiv, ele nu sunt condiții necesare ale altor fapte. Să presupunem că p trebuia să se petreacă în chip natural la momentul t , dar, în locul lui p are loc contrarul q . Fiind natural, p este compatibil cu istoria la momentul t . Dacă presupunem că, la rândul său, q este compatibil cu istoria, rezultă:

$$\begin{aligned} & (H \text{ o } p) \ \& \ (H \text{ o } q). & (6) \\ & ((H \text{ o } p) \ \& \ (H \text{ o } q)) \ | - \ (H \text{ o } (p \ \& \ q)). \\ & (H \text{ o } (p \ \& \ q)) \ | - \ (H \text{ o } (p \ \& \ p^*)). \end{aligned}$$

H ar fi contradictorie, împotriva ipotezei inițiale că istoria conține doar fapte compatibile între ele.

Prin urmare, q nu poate fi compatibilă cu istoria la momentul t , de aceea, nu există nici o condiție suficientă pentru q , ceea ce este totuna cu teza că un act nu este condiție necesară pentru nici un alt fapt. De aici rezultă că, actele nu pot fi necesare, ele sunt doar contingente. În schimb, nu este exclus ca un fapt să fie imposibil în mod condiționat. De exemplu, în secolul XIX era imposibil ca un om să ajungă în spațiul cosmic, în vreme ce, astăzi este posibil, modificându-se condițiile odată cu apariția aparatelor de zbor potrivite pentru asemenea scopuri. Prin urmare, putem să împiedicăm pe cineva să efectueze un anumit act, dar nu îl putem determina să îl săvârșească.

Dacă actele nu sunt necesare, ele nu sunt determinate de nimic, nu există nici un alt fapt care, odată ce are loc, să determine un act, de aceea, actele sunt ontologic libere. Pe de altă parte, actele sunt condiții suficiente pentru alte fapte. După ce are loc un act, se produc consecințele acestuia¹⁸ care perturbă consecințele istoriei anterioare

¹¹ *Idem*, p. 19.

¹² Cornel Popa, *op. cit.*, p. 36.

¹³ Arthur C. Danto, *Analytical Philosophy of Action*, Cambridge U.P., Cambridge, 1973, p. 8.

¹⁴ Rowland Stout, „Deviant Causal Chains”, *A Companion to the Philosophy of Action*, O'Connor Timothy, Sandis Constantine, (eds.), Oxford, Wiley-Blackwell, 2013, p. 159.

¹⁵ Tadeusz Kotarbinski, *op. cit.*, p. 48.

¹⁶ Cornel Popa, *op. cit.*, p. 11.

¹⁷ Unii autori descriu actul prin „ X deschide ușa”, dar, de unde știm că tocmai X este acela care deschide ușa? Pe de altă parte, aici apare un cerc vicios, tocmai prin expresia respectivă se presupune că are loc o acțiune. (Lowe E. J., „Action Theory and Ontology”, *loc. cit.*, p. 3).

¹⁸ Wayne A Davis., „The Causal Theory of Action”, *loc. cit.*, p. 32.

actului. Producerea unui act schimbă evoluția lumii¹⁹. Dacă, până la un act, lumea evolua într-un anumit fel, cu o anumită istorie, după producerea actului, evoluția anterioară a lumii este abandonată și se continuă o nouă evoluție, cu o nouă istorie, în sensul că, cel puțin sub anumite aspecte, noua evoluție este incompatibilă față de cea veche. Incompatibilitatea are loc între faptele corespundente temporal aparținând celor două evoluții. De aceea, are sens să ne întrebăm „ce s-ar fi întâmplat dacă un anumit act nu ar fi avut loc?”, de exemplu, „cum ar fi evoluat România dacă nu ar fi avut loc al doilea război mondial?”

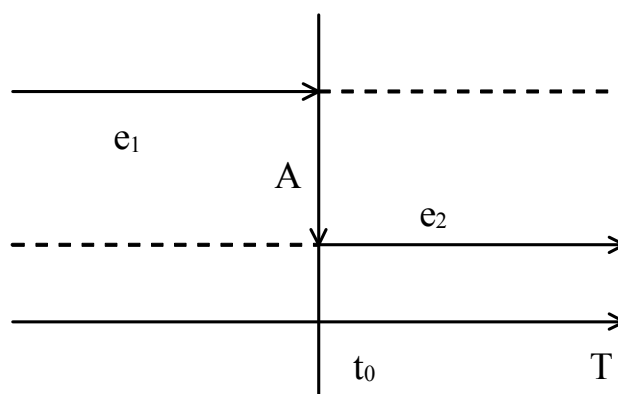

Fig. 1. Actele și evoluția lumii

În figura (1), până la momentul t_0 , evoluția lumii este e_1 . La momentul t_0 , are loc actul A și evoluția se modifică în e_2 . La momente corespunzătoare, cele două evoluții ar fi incompatibile²⁰. De exemplu, să presupunem că un obiect, să spunem o minge²¹, cade spre suprafața Pământului; la un moment dat, în loc să își continue căderea, mingea începe să se depărteze de Pământ. Începând cu acel moment, evoluția naturală mingii este înlocuită de o altă evoluție, la rândul ei, naturală dar separată de prima evoluție de un eveniment intenționat, cum ar fi acela că un copil lovește cu piciorul în minge. A doua fază a evoluției mingii este contrară primei faze.

Consecințele unui fapt au loc, dar numai într-o anumită evoluție. Dacă evoluția se schimbă printr-un act, apar alte consecințe. De exemplu, consecința că mingea cade pe suprafața pământului are loc în evoluția inițială (e_1), dar nu mai are loc în evoluția reală, (e_2), intervenită după actul A . În cazul în care *copilul nu ar fi lovit mingea*, consecința ar fi avut loc în realitate, căci e_1 și-ar fi urmat cursul. Deoarece logica nu

¹⁹ Cornel Popa, *op. cit.*, p. 167.

²⁰ Georg Henrik von Wright, „Logica deontică și teoria generală a acțiunii”, *Norme, valori, acțiune*, Vieru Sorin, Stoianovici Dragan, (eds.), București, Edit. Politică, 1979, p. 160.

²¹ Andrew Sneddon, „Does Philosophy of Action Rest on a Mistake?”, *Metaphilosophy*, 32, 5, 2001, p. 502.

face distincție între real și imaginar, nu este necesar ca toate consecințele unui fapt să aibă loc în realitate, dar, cu siguranță, ele au loc în mod fie real fie contrafactual. Aceasta reiese și de acolo că, la un anumit moment, are loc p sau p^* , conform principiilor logicii. Dar, dintre acestea, una este reală, cealaltă contrafactuală. Logica nu distinge între ele.

Am obținut rezultatul că nu există necesitate factuală absolută²². Un corp plasat la o anumită distanță de Pământ, în mod necesar ar trebui să tindă spre suprafața Pământului; iată că sunt situații în care această evoluție necesară nu are loc, fiind înlocuită cu alta, rod al intervenției unui act intențional²³. Singura necesitate implacabilă, imposibil de evitat, este necesitatea logică. Nimic nu poate interveni pentru a falsifica o tautologie. Prin urmare, propoziția „Corpul a aflat la distanța d față de Pământ cade spre suprafața Pământului” nu este lege logică, respectiv, căderea corpului nu este consecință logică a poziției față de Pământ a acestuia, nu este necesară decât în mod condiționat. Necesitatea naturală este întotdeauna condiționată.

De aici, nu se poate trage concluzia că faptele intenționate ar schimba sau ar anula legile naturii. Acestea doar apelează la anumite legi pentru a compensa acțiunea altora, le fac să intervină la un anumit moment și în diferite circumstanțe pentru a obține efectul dorit. Actele nu introduc noi forțe sau energii în lume deoarece, cum am văzut, ele au loc în plan subiectiv, doar modifică distribuția forțelor și energiilor relativ la un anumit context.

S-ar putea obiecta că există fenomene care se desfășoară natural, fără posibilitatea intervenției intenționalității, cum ar fi mișcarea planetelor pe traiectoria lor. Dar, încă Arhimede observa că, dacă am avea suficiente resurse, am putea interveni chiar asupra traiectoriilor planetelor.

Actele au loc întotdeauna în prezent. Faptele care au avut loc în trecut nu pot fi substituite prin alte fapte deoarece trecutul nu poate fi schimbat²⁴. Dacă s-ar modifica un fapt la un moment trecut, nu numai viitorul la acel moment ar fi schimbat ci întreg trecutul, întreaga istorie a lumii, pentru că faptele care au avut loc deja la un moment dat sunt condiții necesare față de trecutul la acel moment, ori, negând condiția necesară, negăm și condiția suficientă, respectiv, istoria lumii până la momentul respectiv. În schimb, prezentul poate fi schimbat deoarece prezentul este dat, nu este rezultatul unor evoluții anterioare, de aceea, actele pot avea loc în prezent și numai în prezent.

Actele, fiind evenimente prezente, trebuie să fie subiective²⁵, ele nu pot afecta obiecte și nu au loc în spațiu, ci reprezintă operații asupra intensiunilor²⁶. Prin urmare, actele sunt întotdeauna opera unui *subiect* sau a unui *agent*²⁷, schimbările intenționale²⁸

²² Donald Davidson, *Essays on Actions and Events*, Oxford, Clarendon Press, 2001, p. 14.

²³ Tadeusz Kotarbinski, *op. cit.*, p. 49.

²⁴ *Idem*, p. 52.

²⁵ Georg Henrik von Wright, *op. cit.*, p. 53.

²⁶ Donald Davidson, „Agency”, *Philosophy of Action*, Dancy Jonathan, Sandis Constantine, (eds.), Oxford, Wiley-Blackwell, 2015, p.

²⁷ Krister Segerberg, *op. cit.*, p. 75.

²⁸ Alfred R. Mele, „Intention”, *loc. cit.*, p. 108.

sunt întotdeauna opera cuiva, capabil să conștientizeze și să își modifice, cel puțin parțial, stările proprii²⁹.

Odată produs, un act are consecințe³⁰ care sunt proiectate în spațiu, afectând stările obiectelor, se *obiectivează*. De aceea, nimeni nu poate schimba lumea ci se poate schimba doar pe sine însuși, dar, odată produsă o asemenea schimbare³¹, are consecințe în ce privește evoluția lumii³². Acest fapt reiese și de acolo că, de multe ori, consecințele unui act nu sunt cele intenționate ori, dacă cineva ar fi în măsură să schimbe lumea, este clar că și-ar realiza intențiile prin asemenea schimbări. Dar, schimbându-se pe sine, nu poate anticipa și nici evita toate consecințele actelor sale și, în acest fel, cel puțin parțial, intențiile sale nu se realizează³³.

După cum am văzut, actele nu pot fi determinate în nici un chip, ele sunt ontologic libere, deoarece nu au condiții suficiente. De aceea, subiectul care săvârșește un act³⁴ nu poate invoca nici un alt fapt care ar fi provocat actul respectiv, ci numai propria sa intenționalitate; prin urmare, autorul este *responsabil* pentru actele sale³⁵. Rămâne discuția dacă subiectul este responsabil și pentru consecințele actului³⁶. Consecințele unui fapt, cum am văzut, nu derivă numai din acel fapt ci, pentru a fi vorba de consecințe logice, trebuie să ținem seama de întreg contextul în care faptul are loc. Prin urmare, subiectul nu poate prevedea în totalitate consecințele actelor sale deoarece ar fi imposibil să cunoască în întregime contextul în care acestea se desfășoară, de aceea, întotdeauna, subiectul poate fi surprins de urmările actelor pe care le efectuează.

Faptelor li se atribuie diverse categorii de valori. Mai întâi, faptele sunt valorizate *ontologic*, din această perspectivă, un fapt are loc sau nu. Dacă faptul are loc, atunci propoziția corespunzătoare este adevărată și reciproc. De pildă, dacă faptul că *Iuri Gagarin este cosmonaut* are loc atunci propoziția „Iuri Gagarin este cosmonaut” este adevărată. Prin urmare, relația dintre valorile ontice ale faptelor și valorile de adevăr ale propozițiilor³⁷ corespunzătoare, sunt următoarele:

Faptul p are loc \equiv Propoziția „ p ” este adevărată. (7)

Faptul p nu are loc \equiv Propoziția „ p ” este falsă.

Alfred Tarski exprimă această relație prin celebra formulă „Propoziția „Zăpada este albă” este adevărată dacă și numai dacă *zăpada este albă*”. Aici, subiectul propoziției nu este un nume, prin urmare, nu avem de-a face cu un fapt aparținând

²⁹ Cornel Popa, *op. cit.*, p. 21.

³⁰ Donald Davidson, *op. cit.*, p. 18.

³¹ Krister Segerberg, *op. cit.*, p. 76.

³² Georg Henrik von Wright, *op. cit.*, p. 56.

³³ Cercetătorii care susțin că prin acte schimbăm starea obiectelor, ar trebui să explice cum are loc o asemenea minune, odată ce agentul are acces doar la stările sale subiective?

³⁴ Donald Davidson, *op. cit.*, p. 43.

³⁵ Harry G. Frankfurt, „Alternate Possibilities and Moral Responsibility”, *loc. cit.*, p. 353.

³⁶ Lilian O'Brien, *Philosophy of Action*, New York, Palgrave, 2015, p. 8.

³⁷ Georg Henrik von Wright, *op. cit.*, p. 42.

lumii. Pe de altă parte, zăpada este o intensiune, culorile se aplică obiectelor, prin urmare, zăpada nu poate fi nici albă, nici neagră, nici roșie etc., deoarece nici o intensiune nu este colorată. Am putea spune cu sens doar „Zăpada nu este o culoare”.

De fapt, nu zăpada este albă, ci obiectele din zăpadă sunt albe (sau negre sau roșii etc.). Prin urmare, constatarea că un obiect este alb ar putea fi rezultatul unei inferențe: „*a* este alcătuit din zăpadă și toate obiectele din zăpadă sunt albe/ *a* este alb”. Faptul că formula lui Tarski nu este corectă rezultă și de acolo că „Zăpada este albă” nu este o propoziție de observație, ci rezultă dintr-un raționament prin ipoteză. Ca urmare, chiar dacă subînțelegem „Toate obiectele din zăpadă sunt albe”, adevărul rezultă prin raționament, așa încât verificarea valorii de adevăr nu trimite spre un fapt ci spre adevărul premiselor și corectitudinea raționamentului. Mai apoi, adevărul premiselor poate fi redus, în ultimă instanță, la valoarea faptelor corespondente.

După cum am văzut, dacă un fapt este consecința istoriei la un moment dat, acel fapt are loc cu necesitate. De aici, nu rezultă că faptul respectiv chiar va avea loc deoarece ar putea interveni un act. Actele schimbă evoluția lumii, ne poartă pe ramuri ale evoluției care, în absența faptelor, nu s-ar petrece. De pildă, oricât ar evolua lumea, niciodată nu ar produce, în chip natural, un avion. Prin urmare, în mod firesc, la orice moment, apariția unui avion ar fi imposibilă, dar, prin intervenția faptelor intenționale, iată că un fapt natural imposibil, devine posibil. Ruperea legăturii de consecință are loc deoarece actele, așa cum am arătat, generează alte variante de evoluție, odată ce actele nu au condiții suficiente. În evoluția generată intenționat, avionul nu mai este imposibil deoarece apar alte relații de consecință³⁸.

În același fel, nu există fapte absolut necesare, doar cele deja petrecute. În schimb, legile logice nu pot fi afectate în nici un fel, prin nici o acțiune, dar legile logice nu pot fi reduse la fapte, ele nu își găsesc corespondent în lume ci reprezintă structura lumii, având în vedere componenta subiectivă a acesteia.

O altă categorie de valori, la care sunt supuse faptele, sunt cele *etice*, prin care un fapt este apreciat ca bun sau rău³⁹. Evaluatorul are acces numai la stările sale proprii, sau subiective, care au loc în prezent; de aceea, numai acestea pot fi apreciate, într-o primă instanță, ca bune sau rele; orice altă evaluare etică trebuie să se raporteze la stările subiective. Faptele obiective, care au o componentă obiectivă, joacă rolul de condiții suficiente față de stările subiective. Subiectul constată că se află într-o anumită stare și o pune pe seama a ce se petrece în lume. De pildă, *x vede verde* pentru că *a este verde* și *x îl observă pe a*. În acest fel, faptul că *a este verde* devine condiție suficientă pentru ca *x* să se afle într-o anumită stare sau, invers, starea subiectivă în care se află *x* este condiție necesară sau consecință a faptului obiectiv.

Prin urmare, faptele obiective sunt judecate etic în funcție de consecințele lor: *un fapt este bun/rău dacă are consecințe bune/rele*. În ultimă instanță, faptelor le sunt atribuite valori etice conform cu stările sau trăirile subiectului, care sunt ultimele consecințe. Deoarece trăirile subiectului sunt intensiuni, înseamnă că evaluarea

³⁸ Georg Henrik von Wright, *op. cit.*, p. 161.

³⁹ Georg Henrik von Wright, *op. cit.*, p. 116.

etică a faptelor depinde de evaluarea intensiunilor. Problema care apare este cum sunt judecate etic stările subiective sau intensiunile, după ce criteriu? Răspunsurile la această problemă sunt dintre cele mai diverse, unii consideră că o anumită armonie a stărilor subiective constituie binele, cum ar fi atunci când subiectul simte plăcere, de unde derivă regula de a căuta plăcerea și a evita durerea. O altă variantă este fericirea sau simțământul de împlinire etc. În sfârșit, unii postulează existența unei intensiuni supreme, reprezentând binele absolut spre care trebuie să tindă toate celelalte intensiuni trăite sau conștientizate de către subiect.

Cu privire la domeniul valorilor etice, unii consideră că acestea se aplică doar actelor și nu faptelor naturale. O asemenea teză nu se susține deoarece atât faptele naturale cât și cele intenționale au consecințe la nivelul trăirilor subiectului, prin urmare, nu se poate elabora un criteriu care să le separe în privința valorilor etice. De pildă, inundațiile sau cutremurele pot fi considerate bune sau rele de către unii sau alții, la fel ca furtul, minciuna etc. Totuși, așa cum am văzut, există o deosebire importantă cu privire la cele două categorii de fapte, în vreme ce faptele naturale nu pot fi evitate, cele intenționale pot fi oprite sau nimic nu împiedică să nu fie efectuate. Faptele naturale sunt consecințe ale unor alte fapte și a legilor naturii, de aceea, se produc implacabil, cu excepția cazului în care intervin acte care să schimbe cursul firesc al evenimentelor. De pildă, cutremurele au loc atunci când sunt întrunite anumite condiții naturale dar se poate interveni intențional pentru a le estompa efectele sau, nu este exclus, în viitor, pentru a le preveni. În schimb, autorul unui furt ar putea renunța oricând la intenția sa și, astfel, furtul nu s-ar mai produce, deoarece nu există condiții suficiente în acest caz. De aceea, deși atât faptele naturale cât și cele intenționale pot fi evaluate etic, responsabilitatea etică este prezentă doar în cazul ultimelor⁴⁰.

Există, totuși, o categorie de valori⁴¹, respectiv, valorile *deontice*, obligatoriu, interzis, permis, facultativ, liber⁴², care se aplică doar actelor. De pildă, ar fi absurd să fie obligatoriu să plouă într-o anumită zi, cum ar fi absurd și ca ploaia să fie permisă sau interzisă⁴³. La fel, sunt supuse valorilor deontice doar actele posibile, nicidecum cele imposibile la un moment dat. Bunăoară, ținând seama de fiziologia actuală a oamenilor, ar fi absurd să obligi pe cineva să treacă, dintr-o săritură, un gard de 3 m⁴⁴.

Pentru a genera o valoare deontică sunt asociate două acte, cel asupra căruia se aplică modalitatea deontică și un alt act⁴⁵, numit *sanctiune*, care, prin consecințele sale, joacă rolul de *recompensă* sau *pedeapsă*⁴⁶. De pildă, dacă într-o organizație⁴⁷, fumatul se pedepsește cu amendă, atunci, în acea organizație, fumatul este interzis. Între cele două acte nu există nici o legătură, ele sunt independente între ele. În general,

⁴⁰ Thomas Pink, „Free Will and Determinism”, *loc. cit.*, p. 303.

⁴¹ Georg Henrik von Wright, „Logica discursului practic”, *loc. cit.*, p. 27.

⁴² *Ibidem*, p. 102.

⁴³ Cornel Popa, *op. cit.*, p. 12.

⁴⁴ Georg Henrik von Wright, *op. cit.*, p. 69.

⁴⁵ Cornel Popa, *op. cit.*, p. 109.

⁴⁶ Folesdal Dagfinn, Risto Hilpinen, „Introducere în logica deontică”, *loc. cit.*, p. 98.

⁴⁷ Cornel Popa, *op. cit.*, p. 55.

actele sunt independente unele față de altele deoarece, așa cum am văzut, actele nu au condiții suficiente. În acest caz, nu se poate ca un act să fie consecința altui act deoarece ar însemna că al doilea este condiție suficientă față de primul. Indiferent ce ar face cineva, nu apare nici o necesitate pentru acțiunile altuia. Urmează că relația dintre actul sancționat și sancțiune este pur *arbitrară*, orice act poate fi asociat cu orice sancțiune. De exemplu, furtul poate fi atât pedepsit cât și recompensat în interiorul unei organizații. Iar pedepsele pot fi dintre cele mai diverse: moartea, închisoarea, amenda etc. Vedem că nu există vreo legătură între actul sancționat și sancțiune ci, aici, acționează *principiul arbitrarității*⁴⁸.

Nu este suficient ca un act să fie declarat obligatoriu sau interzis; el este astfel doar dacă este pus în corespondență, cum am precizat, cu o sancțiune. Degeaba spui „Fumatul este interzis!” dacă nu adaugi fumatului o pedeapsă. De aceea, un act are o valoare deontică doar în urma asocierii cu un alt act dar, acestea fiind independente, asocierea trebuie făcută *intenționat și convențional*, respectiv, printr-un act de *comunicare*.

Dat fiind caracterul arbitrar al asocierii între act și sancțiune, această conexiune nu poate fi constatată, prin urmare, nu este circumscrisă printr-o propoziție. Bunăoară, în cazul valorilor etice, relația dintre un act și consecințele sale este constatată, este exprimată utilizând propoziții. Valorile deontice se opun, astfel, valorilor etice, deoarece ele nu sunt *descrise* sau *constatate* ci sunt *impuse* prin *dispoziții*⁴⁹. Nu putem spune că actele obligatorii într-o organizație sunt bune sau cele interzise sunt rele: între acestea nu există nici un raport. Mai degrabă, actele rele sunt obligatorii deoarece actele bune ar fi săvârșite fără constrângere.

Spre deosebire de propoziții, care pot fi rostite cu succes de oricine, dispozițiile au succes doar dacă sunt rostite de anumiți emitenți, numiți *autorități*⁵⁰. De aceea, nu există autorități epistemice sau autorități etice, deoarece valorile de adevăr și valorile etice sunt constatate prin propoziții, ci doar autorități deontice. În ce privește adevărul și binele, aici acționează *principiul toleranței*: oricine poate descoperi adevărul sau binele, în schimb, asupra valorilor deontice planează *principiul autorității*: doar unii actanți pot impune obligații sau interdicții.

Valorile deontice⁵¹ ale actelor sunt posibile numai acolo unde există autorități deontice, prin urmare, acolo unde oamenii sunt inegali între ei, unde există relații *ierarhice*⁵², respectiv, acolo unde oamenii sunt organizați, adică, în organizații⁵³. Organizațiile sunt sisteme sociale care au structura alcătuită din relații comunicaționale: relații care sunt generate și se manifestă prin acte de comunicare. După cum am văzut, mesajele transmise prin acte de comunicare pot consta din propoziții sau dispoziții⁵⁴. În vreme ce, propozițiile pot fi emise de către orice membru al organizației, (propozițiile pot fi adevărate indiferent cine le emite), dispozițiile au succes dacă sunt emise doar de către

⁴⁸ Anders Wedberg, „Probleme ale analizei logice a științei dreptului”, *loc. cit.*, p. 312.

⁴⁹ Georg Henrik von Wright, *op. cit.*, p. 89.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 25.

⁵¹ Cornel Popa, *op. cit.*, p. 301.

⁵² *Ibidem*, p. 56.

⁵³ *Ibidem*, p. 45.

⁵⁴ J. M. Bochenski, *Ce este autoritatea?*, București, Humanitas, 1992, p. 50.

unii membri⁵⁵. De aceea, relațiile comunicaționale conduc la ierarhizarea membrilor organizației, deosebind cel puțin două niveluri: nivelul *decizional* unde se iau decizii, iar aceste decizii sunt transpuse în dispoziții adresate nivelului *executiv*, care pune în aplicare dispozițiile⁵⁶ și apoi informează sau raportează asupra executării lor, utilizând propoziții⁵⁷.

Organizațiile canalizează actele membrilor către obiective comune, de aceea, prin intermediul organizațiilor, actele se compun, dobândind mai multă eficiență, reușind să atingă scopuri care, altfel, ar rămâne imposibil de realizat. Dar, datorită inegalității prezente în organizații, interesele celor în măsură să dea dispoziții primează, de aceea, pe lângă utilitatea organizațiilor în atingerea unor obiective comune, ele servesc unei părți a membrilor organizației pentru a-și satisface propriile interese, pe seama celorlalți.

De aceea, organizațiile tind să deformeze valorile, să impună valori care servesc doar intereselor unora dintre membrii organizației. După modelul autorității deontice, apare tentativa de a inventa autorități epistemice și morale care, însă, nu sunt justificate⁵⁸. Autoritatea deontică⁵⁹ are pretenția că poate impune, în interiorul organizației, ce este adevărat sau ce este bine. În acest sens, se folosesc metode asemănătoare celor prin care sunt introduse valorile deontice. De exemplu, în ce privește valorile etice, diferite organisme decizionale din cadrul organizațiilor își arogă dreptul de a elabora *coduri etice*, de a defini conform propriilor interese ce este bun sau rău în interiorul acelei organizații și, de multe ori, binele și răul, așa cum sunt văzute de către decidenți, sunt asociate unor sancțiuni, înlocuind astfel, valorile etice cu acelea deontice. În acest fel, etica este alungată din organizații, organizațiile nu au nici o etică, actele din cadrul organizațiilor nu sunt bazate pe *datorie*, ci pe *drept*⁶⁰. Or, acolo unde există drept, există inegalitate, deoarece orice drept⁶¹ naște un non-drept; dacă organizația asigură unor membri anumite drepturi, ceilalți sunt în afara acestora, respectiv, sunt *nedreptățiți*. De aceea, departe de a fi un loc al dreptății, organizațiile, îndeosebi cea mai importantă formă a lor, statul și arma sa de bază, justiția, sunt sursa nedreptății⁶².

Prin intermediul sancțiunilor, autoritățile deontice introduc false consecințe ale actelor, modificând inferențele justificative firești din cadrul organizațiilor. De pildă, dacă actului *p* îi este asociată sancțiunea *q*, membrii organizației se vor raporta la actul *p* în virtutea sancțiunii și nu a consecințelor propriu-zise ale actului *p*, de aceea, acțiunile lor vor fi deviate de la comportamentul moral. Chiar dacă *p* ar avea consecințe negative, în cazul în care acesta ar fi răsplătit în interiorul unei organizații, membrii ei vor tinde să îl săvârșească. În acest fel, odată cu introducerea valorilor deontice în viața socială, cel mai probabil în Sumer, valorile morale au fost, cu timpul, alungate sau marginalizate. Chiar dacă unii au avut de profitat de pe urma acestei evoluții, societatea, în ansamblul ei, a avut de pierdut, iar istoria ne oferă nenumărate exemple în această direcție.

⁵⁵ Cornel Popa, *op. cit.*, p. 97.

⁵⁶ J. M. Bochenski, *op. cit.*, p. 86.

⁵⁷ Lennart Aqvist, „Interpretări ale logicii deontice”, *loc. cit.*, p. 131.

⁵⁸ J. M. Bochenski, *op. cit.*, p. 53.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 83.

⁶⁰ Georg Henrik von Wright, *op. cit.*, p. 28.

⁶¹ Folesdal Dagfinn, Risto Hilpinen, *op. cit.*, p. 79.

⁶² Georg Henrik von Wright, *op. cit.*, p. 208.